

ՆՈՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Տ Ի Կ Ի Ն Հ Ր Ա Ջ Ե Ա Յ

Իմ յիշողութիւններս

Թ Է Ո Դ Ի Կ

Ամենուն Տարեցոյցը 1910

Ռուսահայ ծանօթ բանաստեղծը Յովհ. Թումանեան շատ լաւ առաջարկութիւն մ'ըրած է դերասանուհի տիկին Հրաչեայի, այն է հրատարակել իր յիշողութիւնները. և ինչ լաւ զուգահեռութիւն. տիկին Հրաչեայն յիսնեորդ տարւոյն սեմին վրայ կոխած պահուն՝ ընթերցողները իր հետաքրքրական կեանքին հանդիսատես կ'ընէ:

Տիկին Հրաչեայի յիշողութիւնները 1909ի Անահիտին գեղեցիկ էջերը կազմեցին. հոն տեսանք զինքը, կեանքի թաւտերաքեմին վրայ՝ տրամի, զաւէշտն իրար կը փոխանակեն յանձին տիկին Հրաչեայի: Գերասանուհին՝ բնիկ պոլսեցի է, 1859 թուին ծնած և եօթը տարեկան հասակին հօրմէն որբուհի մնացած. և այդ՝ դժբախտութիւնը կ'ըլլայ պատճառ որ նա նետուի տաբօրինակ կեանքի մը մէջ և երկան զայ իբրև նշանաւոր դերասանուհի մը:

Տիկին Հրաչեայ ինքզինքը անգոր կը զգայ արտայայտելու գրչով իր զգացումները, իր անցեալի յիշատակները — ինչ որ շատ դիւրութեամբ պիտի ընէր բեմին վրայէն:

Այդ զազափարը իր համեստութեան կը վերագրենք՝ երբ կարդալ կը սկսինք հատորիկը և չենք ուզեր զայն ձեռքերնէս ձգել: Իր վիպական կեանքը որքան անկեղծութեամբ ու պարզութեամբ կը պատկերացնէ, և կ'ընդունինք՝ թէ այդ գործը հայ թատրոնի պատմութեան վճիռ ու ստոյգ աղբիւրներէն մին է. և համարձակութիւնը կ'ունենանք իրմէն ուզել իր ժամանակի հայ թատրոնի պատմութիւնը:

Օսմանեան Ազատութեան անարատ և բախայրիքն է 1910ի Ամենուն Տարեցոյցը: Թէոդիկ, բռնակալութեան շրջանին իսկ շատ շահեկան և հետաքրքրական ըրած էր արդէն իր Տարեցոյցին նախորդ տարիները:

Ընթերցողները որ կը խօսին գործոյն սկիզբը, ամէնքն ալ իրենց շրթունքին վըրայ՝ կը ցերացանցէ նախորդները բացատրութիւնը ունին կամ մտածութիւնը. պիտի չյոգնին ապահովապէս նոյն բացատրութիւնը ընելէ՝ վերջնոյս համար. և կ'երևայ այ. Թէոդիկ յաւիտենական ընել պիտի տայ այդ բացատրութիւնը տարուէ տարի զայն շողշողուն ընելով:

Ամենուն տարեցոյցը՝ հայ կեանքն է իր ամէն փուլերով. դէմք, դէպք, գրականութիւն, մամուլ, ընդարձակօրէն սահմանագծուած. և ո՛հ որքան գուրգուրանօք պիտի դիտէ տանկահայ ընթերցողը այն աւելն պատկանելի դէմքերը որոնց անունն իսկ մտաբերել կարելի չէր անցեալները. և այդ ամէնքը խմբուած են Բ մասին մէջ Դեպ ի Անցեալ... ին ներքև:

Լէօնէ՝ մինչև Ահարոնեան, Հ. Ալիշանէն մինչև Գեր. Այսրենեան, Քիյաւ, բարեբարներ, նշանաւոր եկեղեցականներ, գրագետներ, հրապարակագիրներ և դերասաններ, որոնք Անցեալին մէջ իրենց գործունէութեան դերը ունեցած են, որոնք անցեալին մէջ արդէն պէտք էին յիշուի:

Գ մասը՝ պատկերն է Հայ գրականութեան, կամ անտիպ ծաղկաբաղ մը, քերթուածներով, գրական յօդուածներով, նըկարագրականներով, կենսագրականներով համեմուած:

Գրական բաժնին առաջին քերթուածը Չօպանեանէն կը ստորագրուի, նուիրուած

Թովմաս Թերզեանին, յարգելի և դեռ չճանչցուած գեղեցկագէտ բանաստեղծին, որ հոն կ'երեւայ երիտասարդութեան և վերջին լուսանկարներով: Ասոր քով և Թերզեանի դաստիարակը Հ. Ալիշան, իր գրական և հայկական հաստիքներու աւանդներով շրջապատուած, և որ իր Յուշիկներուն ընթերցող Հայկակը դէպ ի Աւարայր կ'ընկերէ: Հ. Ալիշան իր երկու կողմն ունի երկու զինքը պաշտողները: Իր բանաստեղծական հոգւոյն մէջ խորասուզուող աշակերտները, մէկ կողմը Թերզեանը, միւս կողմը Դ. Վարուժանը՝ Լրքում քերթուածով, — նոյն միջոցորտին մէջ սնած ուր սաւառնած է Հ. Ալիշանի ոգին:

Նորմէկպէր ունին Ռուսահայ տաղանդաւոր գիտաասան Վ. Փափագեան, Եր. Սրմաքէշխանլեան, Յ. Սեթեան, Մ. Կիւրճեան (Հրանդ): Իսկ բանաստեղծական բաժնին մէջ կ'երևան Սիպիլ, Շուշանիկ Կուրդիկեան, Մ. Մալեգեան, Սրբերեան, Սիամանթօ, Վ. Քէքէեան, Լ. Էսառանեան, Բ. Գուլանեան, Ռ. Սեւակ, Շահան Նաթալի. արձակ կտորներ՝ Չիֆտէ-Սարաֆ, Տիգ. Կամսարական և այլն:

Կենսագրական բաժնին մէջ է Մեծ. Հ. Յ. Տաշեան, Ստեփան Փափագեան, Վահան Վրդ. Պարտիզակցի են:

Հոն կը գտնենք Թրքահայ Թերթերը և անոնց խմբագիրները (նկարներով): Ճոխ են նաեւ զաւելջոր ու գիտական բաժնիները:

Եւ մարդ երբ կը թղթատէ 1910ի Ամենոս Տարեցոյցը՝ ինքն իրեն կը հարցնէ. — «Արդեօք Թէոդիկ գալ տարուան Տարեցոյցը ինչ գիտերով գերազանցել պիտի տայ ներկայս», և հետաքրքրութեամբ կը սպասէ և օր մ'առաջ կ'ուզէ կոխել 1911ի սեմին վրայ...

տը: Վարուժանը կեանքի երգիչ համարած եմ. ան ծնած է սև օրերուն, տեսած է սև արցունքներ, լած է սև ողբեր. ու հեռաւորութիւնը ցաւի երկրէն՝ երբեք չկրնար մոռցնել տալ Հայրենիքը, հայ կեանքը:

Ան չեղաւ մէկը այն բանաստեղծներէն՝ որոնք զուարճութեանց արահներուն մէջ կը գրեն իրենց ցաւոտ երգերը. և արդէն զործնականապէս չցցօց, երբ այն ինչ Համալսարանի շրջանը աւարտեց՝ դէպ ի Հայրենիք, դէպ ի Թշուառութեան երկիրը Թուս՝ գործնականապէս մեղմելու անոր ցաւերը և տալու լոյսը. և Բրքնիքը՝ ուր ծնած է բանաստեղծը՝ մտիկ կ'ընէ՝ վայրկեան մը թոցին՝ որ իր եղբներուն մէջէն ծնաւ:

Վարուժանը լուսած բանաստեղծ մ'է. նա երեցած է Անահիտի, Շիրակի, Բագմալէպի, Ազգակի, Ռազմիկի ևն մէջ, և հայ հասարակութիւնը արդէն վերլուծած է իր ոգին:

Յեղիկ սիրտը զոր կը հրատարակէ «Արժու ժողովրդական գրավաճառանոց»ը, իր մէջ կը բովանդակէ քաւասունէն աւելի քերթուածներ 250 էջերու մէջ ամփոփուած, որոնք երեք մասերու կը բաժնուին. Թաղիկի վրայ, Կրկեսիկ մէջ, Գիտագետական:

Ներկայ հատորս իր մէջ ունի վերոյիշեալ Հանդէսներու մէջ հրատարակուած քերթուածները (1906-1909), և այսպէս դիւրամատչելի կ'ըլլայ Վարուժանի ոգին Հայ ժողովրդին՝ որ նիւթ եղած է հայ բանաստեղծին:

Յեղիկ Սիրտը հատորին, նա մանաւանդ ամբողջ Վարուժանին վերլուծում մ'է 2օրը որ հատորին սկիզբն է

20 Ն

ԳԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

Յիղիմ սիրտը

Այս երիտասարդ բանաստեղծը որ հինգ տարուան մէջ արդէն կրցաւ հայ գրականութեան մէջ իր փայլուն էջը գրաւել, հայ ընթերցողներուն կու տայ Յեղիկ սիրտը

Եղեգնեայ գրչով երգեցի փառքեր.
— Քեզի ընծայ, իմ հայրենիք —
Սօսեաց անտառէն էի քայն կտորեր...
— Քեզի ընծայ, հին հայրենիք —
Եղեգնեայ գրչով երգեցի ցուրմեր.
Ընդ եղգան փող լոյս ելանէր:

Եղեգնեայ զըրշով երգեցի կարօտ.
— Ձեզի ընծայ, հայ պանդուխտներ —
Ան տարաշխարհիկ բոյսի մ'էք ծրգօտ...
— Ձեզի ընծայ, հէգ պանդուխտներ —
Եղեգնեայ զըրշով երգեցի հարսեր.
Ընդ եղեգան փող ո՛րք ելանէր:

Եղեգնեայ զըրշով երգեցի արիւն.
— Ձեզի ընծայ, սուրի զոհեր —
Ան ծլած էր մոխրի մէջ իրեւ կընիւն...
— Ձեզի ընծայ, կրակի զոհեր —
Եղեգնեայ զըրշով երգեցի վէրքեր.
Ընդ եղեգան փող սիւրտս ելանէր:

Եղեգնեայ զըրշով որը Տունս երգեցի.
— Քեզի ընծայ, հայր ալեհեր —
Յամբած աղբիւրէն մեր զափ յօտեցի...
— Քեզի ընծայ, մայր կարեկեր —
Եղեգնեայ զըրշով օճախս երգեցի.
Ընդ եղեգան փող ծո՛ւխ ելանէր:

Ու պայքա՛ր, պայքա՛ր, պայքա՛ր երգեցի.
— Ձեզի ընծայ, հայ մարտիկներ —
Գրիչս եղաւ անթրոց սըրտերու հնօցի...
— Ձեզի ընծայ, քաջ մարտիկներ —
Եղեգնեայ զըրշով վրէժ՝ երգեցի.
Ընդ եղեգան փող բո՛ց ելանէր:

* * *

Մենք ազգ մըն ենք որ շուտով կը մեռ-
ցնենք Գեղարուեստի ծնունդները կամ բա-
րոյապէս կամ նիւթապէս. կը գնահա-
տուին այն ամէնքը՝ որոնք այդ գեղեցիկ
արհեստին չեն հետեւած: Մեր ո՞ր մեծա-
տունները խորհած են աշակցիլ արծա-
նագործի մը, զերասանի մը, երաժշտի մը,
պատկերահանի մը, գրագէտի մը մանա-
ւանդ. և օր մը երբ Համիտի դիմաց մեր
ինքնագոյութեան իրաւունքները կը պաշտ-
պանէինք, և կ'ուզէինք որ Եւրոպան ալ
աշակցի մեզի՝ ինչ յինարան ունէինք ։
Կ'ըսէինք Եւրոպայոյ՝ թէ հայ ազգը՝ հա-
րուստներ, քաջ կուռղներ, վաճառական-
ներ են ունեցած է և պէտք է ապրի ան:
Ո՛չ, Հայկական դատը. պաշտպանողները

գիտէին՝ թէ մեր նախնիք Պեգի ազգային,
հին յունական, ասորական են մասնեա-
զրութիւնը թողած են, զորս մեզմէ՝ աւելի
գնահատել գիտէր Եւրոպացին: Լուսամիտ
ազգ պէտք էինք կոչուիլ, պաշտպանուե-
լու իրաւունք ունենալու համար: Եւ Լու-
սավիտ ազգ կը կոչուինք այն ատեն՝ երբ
Գեղարուեստն ու գրականութիւնը կը զար-
գացնենք. երբ նիւթապէս ու բարոյապէս
կը վարձատրենք անոնց հետեւողները:

Եւ ինչո՞ւ մեղադրենք միայն հարուստ-
ները:

Վարժարաններու մէջ՝ վայ այն տաղան-
դաւոր երիտասարդին՝ որուն՝ բնութիւնը
տուած է զօրաւոր եռանդ մը և կարողու-
թիւնը Գեղարուեստի և Գրականութեան
հետեւելու. հոն ալ Բարերարները իրենց
համար նպատաւ մը չեն թողած: Թուազի-
տութեան, բժշկութեան, ճարտարապետու-
թեան հետեւող մը պիտի կոխոտէ ու անց-
նի այդ դժբախտ տաղանդը, բարերարին
թողած դրամէն պիտի նպաստաւորուի և
վաղը հայ ազգը ճարտարապետ մը կամ
բժիշկ մը պիտի ունենայ՝ որ պիտի ապրի
իրեն համար միայն, կամ Եւրոպա շիտ-
լով. և անդին պիտի մաշի ու հալի այն՝
որ ուխտած էր ազգին նուիրուելու և ազ-
գին տալու իր մտքին ու ձեռքին անգին
արտադրութիւնները, (ինչպէս Շահին մը,
Վարուժան մը), Լոյսը վերջապէս:

Շիրվանզադէի Լուսոյ ծարսո՛ւ ամենուն
ականջին պէտք է կարդալ:

Հ. Ն. ԱՎԻՆԵԱՆ

Զաքարիա եպ. Գնունեսաց եւ իւր տաղերը

Ո՛ր ատեն որ հրապարակ ելլէ Միջ-
նադարեան տաղասաց մը՝ միշտ պէտք է
հայ հասարակութիւնը պախարակող յա-
ռաշարան մը դնել: Այդ տաղերը որ ե-
րևան կու գան՝ զանձեր են հայ մտաւո-
րական կեանքին, հոգ չէ թէ շատ նուա-

զաթիւ եւ զբաւանորէն արժէք ունեցողները:

Պր. Կոստանեանցը — պէտք է միշտ յիշել նախաձեռնարկողները — մի քանի պարակներ ընծայեց հասարակութեան. զնա հատուեցան արդեօք իր ձեռնարկը, ոչ ապահովապէս, միայն քանի մը բանասէրներ կարեւորութիւն տուին այդ պրակներուն: «Քուչակ» ը հրապարակ հանեց պ. Չօպանեան. խեղճ Քուչակ, արդեօք հայ ընթերցողներ ունեցաւ. ապահովապէս աւելի եւրոպացի ընթերցողներ և զնահատողներ ունեցաւ այդ մեծ բանաստեղծը քան հայ զբասէր ընթերցողներ: Եւ զուարճալին է որ պ. Չօպանեանը կը խորհէր «Քուչակ» ը համազգային դարձած բանաստեղծներու շարքին մէջ դնել տալ. պէտք չէ յուսահատիլ, կ'իրագործուի, եթէ մեր ազգը դուրս հանենք այդ համազգային շրջանակէն:

Տաղարաններու ճոխ հաւաքածոյքը Ս. Էջմիածին, Ս. Ղազար, Երուսաղէմ և Վիէննա կը գտնուին. այդ վանքերը պէտք է մէջտեղ հանեն անտիպ կտորները՝ առանց զեղեցիկն ու անհամը փնտռելու. մենք ինչդ տարուան մէջ հազիւ կրցանք երկու հատոր հանել, Կոստանդին Երզնկացին և Առաքել Սիւնեցւոյն Աշխատիրը. և նոյնին քերթուածներու հրատարակութիւնը արդէն պատրաստ՝ չեմ գետեր ինչո՞ւ տակաւին խոստում կը մնայ:

Վիէննայի Մխիթ. Հարց մատենադարանի Տաղասացները մեր առջև դնել կը սկսի Մեծ. Հ. Ն. Ակինեան, և Ազգային Մատենադարանի շարքին Մթ. հատորը՝ կը բովանդակէ Զաքարիա եպիսկոպոս Գեղեցեացի և իւր տաղերը, ինամոտ ուսումնասիրութեամբ հրատարակուած՝ քառարանով հանդերձ:

Մեծ. Հ. Ն. Ակինեանի այս հատորիկին մէջ կը հրատարակուին տասը տաղեր, յորոց առաջին վեցը միայն վաւերական կը համարի Զաքարիայի Գեղեցեաց եպիսկոպոսին: Հ. Ն. Ակինեան կը յիշէ դեռ ուրիշ տաղեր՝ որոնք Ս. Ղազարու մատենադարանին մէջ կը գտնուին.

և ցաւալին է որ ատոնք հոն չեն երևար միջնադարեան բանաստեղծ մը իւր ամբողջ յայտնի գործերով հրապարակ հանելու համար: Այսպիսի հրատարակութիւններ հազիւ առաջին տպագրութեան կ'արժանանան. և ցանկալի է որ ըստ կարելոյն այդ անդրանիկ տպագրութիւնը կատարեալ ըլլայ տաղերու բովանդակութեամբ. բանասէրներ, ձեռագրատէրներ պէտք է հաղորդեն իրենց ունեցածները:

Մաղթելով որ Մեծ. Հ. Ակինեան շարունակէ իր գովելի ձեռնարկը, կը ջանանք յաջորդիւ այդ անտիպ տաղերը ընծայել Բագմավէպի ընթերցողաց:

Հ. Մ. ՊՈՏՈՒՐԵԱՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ

Հ. Բ. Սարգիսեան. — Երեք Քաղաք մոգ. բու. զրոյցն	97
Հ. Վ. Հացուծի. — Երգութիւն հին Հայոց մէջ	107

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ք

Էրմէշու չէլլը. — Մատնուած գաղտնիք մը (Թրգմ. Ա. Վրդ. Սիրունեան)	121
Տոքոտ. Գոռմէլ Սպարմյի. — Վնեւոյ Ս. Ղազարու վանքը (Թրգմ. Հ. Ն. Չ.)	125
Վիրգիլիոսի «Ենեական» — Ենեան Գիդէ. չորրորդ գիրք. Թրգ. Հ. Ա. Ղազարեան	127
Արսէմ-Երկաթ. — Գարբէրներ	131
— Արծիւն երգ	132
— Թունում է հոգիս	133
Ալեքսի Սիււթը. — Մահը (Թարգմ. Ա. Վ. Սիրունեան)	133
Տիգրան Զիթումի. — Դիւցազնուհին	133
Հ. Մ. Պոտուրեան. — Ուրաջիւր	134

Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն

Զ. Ֆէսֆեան. — Ոստիկանական վարժարաններ	136
---	-----

Գ Ր Ա Խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն Ք

Հ. Ղ. Տայեան. — Բիւթանիա, Պարտիզակ	139
Հ. Մ. Պոտուրեան — Եւր Պրակտիկութիւն (Տիգրան Տայեան, Թէոդիկ, Գ. Վարդան, Հ. Ն. Ակինեան)	141